

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting
Peene, Willem

Citation

Peene, W. (2017, January 12). *Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45480> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Peene, Willem

Title: Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting

Issue Date: 2017-01-12

11. Historieschrijver

.... het is hooggeelyk te verdoemen, in een historieschryver, dat hy den zwadder zyner opbruischende galle op zynen evenmensch uitbraake. Het moet hem alleen om onpartydige getuigenissen te doen zyn.¹

11.1. Inleiding

In dit hoofdstuk staan we eerst stil bij Van Iperens historiografische arbeid. Zijn eerste kennismaking met geschiedenis, de onuitgegeven pennenvruchten te Lillo, zijn publicaties te Veere die hem doen kennen als een traditioneel-gereformeerde geschiedschrijver en zijn ontwikkeling tot een aanhanger van de wijsgerige geschiedschrijving passeren de revue. Tenslotte staan wij stil bij de wijze waarop volgens hem een geschiedschrijver te werk moet gaan bij het opschrijven en aantrekkelijk maken van de historie.

11.2. Eerste vingeroefeningen op geschiedkundig terrein

Hoewel Van Iperen niet veel publiceerde over geschiedenis, hield hij zich er wel zijn leven lang mee bezig.² Zijn lofredre bij het verlaten van de Latijnse school had reeds raakvlakken met geschiedschrijving. Uit deze prille pennenvrucht blijkt dat hij al vroeg doordrongen was van het belang van bronnenonderzoek. Zo verwees hij uitdrukkelijk naar het aantekeningenboek van de Latijnse School: ‘dit zegt het schoolboek zelf, des kan ik hier niet doolen’.³ Verder had hij zich in zijn jeugd te Middelburg waarschijnlijk in de kerkgeschiedenis verdiept onder leiding van de predikant Isaac Schorer (1697-1750). Nadat deze in 1740 een beroep naar Amsterdam had afgeslagen, werd hem als dank het professoraat aan de illustre school aangeboden. Hij kreeg onder meer de taak kerkgeschiedenis te doceren.⁴ Tijdens

1 Josua van Iperen, ‘Verhandeling over de historie-kennis’, 4.

2 Geschriften van Van Iperen betreffende geschiedschrijving zijn: ‘Kerkelyke geschiedenis der fortén aen de Schelde, volgens de aantekeninge van den eerw. heer Josua van Iperen predikant te Lillo daer van gedaen uijt de consistoriale actens en andere schriften bij de kerken-raaden te Lillo en Liefkenshoek berustende Ao 1752; ‘Geschiednisse van Lillo en de schansen aan de Schelde, zedert hunne stigtinge tot op de tegenwoordigen tijd (getrokken uijt een manuscript opgesteld bij de heer Josua van Iperen predikant te Lillo, waarna dit gecopieerd is Ao 1754’, beide verhandelingen door Jacobus Ermerins overgeschreven in zijn *Mengelwerken* ZB, HS. 6194; *Tweehonderdjarig jubelfeest*; ‘Verhandeling over de eerste voortplantinge van het Christendom’, in: *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem* XVI (Haarlem 1775); *Kerkelyke historie* I en II; Van Iperen, ‘Verhandeling over de historie-kennis’.

3 Van Iperen, *Laudatio*, 19.

4 Nagtglas, *Levensberichten over Zeeuwen* II (Middelburg 1893) 595.

zijn studiejaren vroeg Van Iperen aan Jacobus Willemsen om een ingesloten brief aan Schorer te bezorgen.⁵ Te Groningen bekwaamde Van Iperen zich bij Leonard Offerhaus in de geschiedenis, zoals wij reeds gezien hebben.⁶

In zijn eerste gemeente Lillo bracht Van Iperen de jeugdige Hendrik Kluit, broer van de bekende hoogleraar Adriaan Kluit, geschiedkundige interesse bij. Ook waagde hij zich daadwerkelijk aan geschiedschrijving. Hij schreef verhandelingen over de kerkelijke geschiedenis van Lillo en over de geschiedenis van de forten en schansen aan de Schelde. Deze pennenvruchten zijn niet in druk verschenen en zouden verloren gegaan zijn indien zijn vriend Jacobus Ermerins niet de moeite genomen had om ze over te schrijven in zijn *Mengelwerken*. Omdat Ermerins de afschriften dateerde, weten wij dat Van Iperen zijn verhandeling over de kerkelijke geschiedenis geschreven heeft vóór of in het jaar 1752.⁷

In datzelfde jaar werd de nieuwe kerk van Lillo ingewijd. Wellicht heeft het stuk over de kerkelijke geschiedenis als een opzet moeten dienen voor een nog te schrijven voorrede bij de inwijdingspreek die in druk zou verschijnen.⁸ Johannes Janssen van Bergen op Zoom gaf omstreeks diezelfde tijd ook een inwijdingspreek uit met een historisch relaas.⁹ Of Van Iperen daadwerkelijk zijn preek heeft uitgegeven is onzeker. Er is voor zover bekend geen exemplaar voorhanden. De classicale acta vermelden wel dat Van Iperen een ‘theologische stoffe’ wilde uitgeven.¹⁰ Aangezien in dat jaar alleen zijn dissertatie uitkwam waarvoor geen toestemming nodig was van de classis, is het goed denkbaar dat bedoeld wordt op zijn inwijdingspreek. Waarschijnlijk is het bij een voornemen gebleven.

Uit de twee bovengenoemde verhandelingen leren wij de beginnende historischrijver kennen. Zo hechtte Van Iperen waarde aan annotatie. Verschillende malen verwijst hij naar bronnen en literatuur.

Als bronnen stonden hem hoofdzakelijk de kerkenraadsnotulen van Lillo en de acta van de classis Tholen en Bergen op Zoom ten dienste. Verder ging hij te rade bij kroniekschrijvers als Mattheus Smallegange (1624-1710), een rechtsgeleerde die een geschiedkundig werk over Zeeland schreef, en Marcus Zuërus Boxhoorn (1612-1653), een taal- en geschiedkundige die eveneens een geschiedkundig werk

5 ZB, HS. 2067, Van Iperen aan Willemsen, 30 maart 1745. De brief aan Schorer is verloren gegaan.

6 Zie hoofdstuk 2.

7 ZB, HS. 6194.

8 Nagtglas, *Berichten over Zeeuwen I* (Middelburg 1890) 457.

9 Johannes Janssen, *De kerk van Bergen op den Zoom herstelt en ingewijd, ter navolginge der inwijginge van Jerusalems ijverig volbragten tempelbouw met vreugde en met offerhande, ofte Leerrede, gedaan ter inwijginge der kerk van Bergen op den Zoom, op den 15^{den} October 1752. Over Esra VI:14-17. Door Johannes Janssen, predikant te Bergen op den Zoom, waar agter bijgevoegt is, een kort verhaal van de overrompeling der stad Bergen op den Zoom, door de Franschen op den 16 September 1747. Neffens de detaille van 't guarnizoen, en de dispositie daags voor de overrompeling der stad gemaakt. Alsmede des autheurs wedervaren, en de ontmoetinge op dien dag en de volgende dagen* (Bergen op Zoom-Rotterdam 1753, 3^e druk).

10 ZA, Classis Tholen en Bergen op Zoom, inv. 11 april 1752.

over Zeeland uitgaf. Ook raadpleegde hij het bekende werk van Ludovico Guicciardini (1521-1589), een Italiaan die zich in Antwerpen had gevestigd en een beschrijving van de Nederlanden had vervaardigd. Verder bestudeerde Van Iperen onder meer de *Nederlandsche Historiën* van Emmanuel van Meeteren (1535-1612), de *Nederlandsche Historiën* van Hooft (1581-1647), de *Watervloeden* van Simon Abbes Gabbema (1628-1688), en *Flandria Commentatorium lib. iiii Descripta*, een werk van Jacobus Marchant (1537-1609), een Vlaams auteur.¹¹ Ook kreeg hij mondelinge informatie van de burgemeester van Hulst.¹²

De twee verhandelingen hebben beide een fragmentarisch karakter. Zo wordt bij de kerkelijke historie volstaan met het noemen van data van bevestiging en vertrek van predikanten die de forten hebben gediend. Een enkele keer vermeldt Van Iperen de tekst voor de prediking. Doordat verder bronnenmateriaal voor hem ontbrak, meende hij dat Gerard Pieterszoon Schepens de eerste predikant van Lillo was geweest. Dat Schepens echter nog twee voorgangers had, was Van Iperen kennelijk niet bekend.¹³

Het stuk over de schansen is uitvoeriger. Het begint met een opsomming van de invloeden van zee en rivieren op het gebied dat nu Zeeland heet. Hiervoor ging Van Iperen te rade bij Julius Caesar, die in zijn *De Bello Gallico* de Schelde noemt als rivier die in de Maas zijn water loost. Voor Van Iperen en velen met hem hebben de klassieke auteurs nog een haast onaantastbaar gezag en Van Iperen neemt Caesars bewering zonder kritiek over. Van Iperen meent dat wat nu de Westerschelde genoemd wordt, geen natuurlijke rivier is maar een gracht ter bescherming tegen invallende Vlamingen. De graafwerkzaamheden zouden begonnen zijn onder Otto I en voltooid tijdens de regering van Otto III. Door de invloed van de zee was de gracht verbreed en verdiept tot de Westerschelde. Dat de Westerschelde door menselijk ingrijpen ontstaan is, was geen nieuwe gedachte: zij wordt reeds geopperd door Smallegange in zijn *Nieuwe Cronyk van Zeeland*.¹⁴ Daarna bespreekt Van Iperen de wederwaardigheden van de schansen. Omdat de verhandeling vooral gebaseerd is op literatuurstudie is het niet verwonderlijk dat Jacobus Ermerins in zijn latere publicatie over de geschiedenis van de forten slechts eenmaal verwijst naar Van Iperens tekst en dan betreft het maar een onbeduidend detail.¹⁵

11 Voor deze auteurs, zie E. O. G. Haitsma Mulier (ed.), *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* (Den Haag 1990) passim.

12 ZB, HS. 6194.

13 Leune, *Lillo en Liefkenshoek* I, 550.

14 Mattheus Smallegange, *Nieuwe Cronyk van Zeeland* I (Middelburg 1696) 155.

15 Jacobus Ermerins, 'Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen', in: *Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap V* (Middelburg 1776) 49.

11.3. Traditioneel-gereformeerde geschiedschrijver

*Wenschelyk ware het, dat zig iemand verledigde en gelegenheid verkreeg, om de nog voor handen zynde minuten en losse papieren, hier en daar bewaard wordende, te doorsnuffelen (...) ter aanvulling ten minsten van ettelyke kloven in de vaderland-sche historie, en ter ophelderinge van eenige nog duistere byzonderheden.*¹⁶

Te Veere begon het echte historische werk. Zoals we reeds zagen schreef hij een gedenkboek over de inhuldiging van prins Willem V tot markies van Veere, waarvoor hij beknopt historisch onderzoek deed. Maar vooral in de leerrede die hij hield ter gedachtenis aan de bevrijding van het Spaanse juk liet Van Iperen zich kennen als een zogenaamde traditioneel-gereformeerde geschiedschrijver.

Het werk van dergelijke geschiedschrijvers wordt getypeerd door drie kenmerken. Allereerst werd de geschiedenis gezien vanuit het perspectief van Gods voorzienigheid. Tot in de kleinste details van de geschiedenis is naar hun oordeel de hand van God zichtbaar. In geschiedkundige verhandelingen wordt dit breed uitgemeten met het doel God te eren.¹⁷ Ten tweede domineert in deze visie de ‘Neerlands Israël-gedachte’. De ontwikkeling en de geschiedenis van Israël, zoals deze in de Bijbel wordt beschreven, vormt het referentiekader voor het interpreteren van de eigen vaderlandse geschiedenis. Veelvuldig worden er parallellen getrokken tussen de geschiedenis van de Republiek en de geschiedenis van Israël. Deze ‘Neerlands Israël-gedachte’ kan gevoed zijn doordat de gelovigen in de samenkomsten de psalmen van Israël zongen en zich al zingend met Israël identificeerden.¹⁸ Ten derde achtte een groep traditioneel-gereformeerde geschiedschrijvers zich geroepen om een objectieve beschrijving te geven van de gebeurtenissen, inclusief een nauwkeurig notenapparaat.¹⁹

Deze drie kenmerken zijn bij Van Iperen aanwezig. Hij zag in de geschiedenis overduidelijk ‘Gods vinger’.²⁰ Op minutieuze wijze beschreef hij allereerst de gebeurtenissen rond de bevrijding van Veere. ‘Hier zou ik het by kunnen laten berusten, waardste Hoorders, indien ik niet geroepen wierd, om de Wysheid en de Goedheid des Allerhoogsten, in die aangehaalde gebeurtenissen, opzettelyk aan te wyzen’.²¹ Dergelijke tekenen van Gods bestuur waren volgens hem te vinden in de toevallige samenloop van omstandigheden. Zo beschreef hij uitvoerig het gevecht

16 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 105.

17 J. C. Breen, ‘Gereformeerde populaire historiografie in de zeventiende en achttiende eeuw’, in: J.A.L. Lancée (ed.), *Mythe en werkelijkheid. Drie eeuwen vaderlandse geschiedbeoefening* (Utrecht 1979) 20-67; De Mooij, *Jona Willem te Water*, 85-86.

18 Cornelis Huisman, *Neerlands Israel. Het natiebesef der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw* (Dordrecht 1983) 61-70; A.C. Honders, ‘“Zo doe Hij ook aan mij”’. De psalmberijming van Datheen (1566) en de staatsberijming (1773)’, in: J. de Bruijn en W. Heijting (ed.), *Psalmzingen in de Nederlanden van de zestiende eeuw tot heden* (Kampen 1991) 202-204.

19 De Mooij, *Jona Willem te Water*, 85-86.

20 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 36.

21 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 53.

rondom Tonnenburg, zoals dit gebeuren later genoemd werd. De Spaanse troepen waren met schepen aangekomen in het Veerse Gat, en rukten op naar Veere. Bij de kaai vonden zij tegenstand omdat men daar inderhaast een verschansing van houten tonnen had gemaakt, waar hevig tegenstand werd geboden. De Spaanse overmacht was echter te groot. Maar het lukte om met sloepen naar de schepen van de Spanjaarden te varen en die in brand te steken.²²

De toedracht rond Tonnenburg was voor Van Iperen van belang omdat hij in de grote troepenmacht van de Spanjaarden een bewijs zag dat Alva geen inschattingsfout had gemaakt door Walcheren te verwaarlozen. Het idee dat Alva Walcheren verwaarloosd zou hebben werd nogal eens geopperd. Maar bij de Franse historicus Jacques-Auguste De Thou had Van Iperen in diens *Historiae sui temporis* gelezen dat Alva wel degelijk een sterke troepenmacht naar Walcheren had gestuurd.²³ Uiteindelijk liep de beschrijving uit op een lofprijzing op Gods voorzienigheid. Men moest volgens hem wel ‘stomp van hersenen’ zijn om niet te begrijpen dat God hierachter zat.²⁴

zoo vele zonderlinge gebeurtenissen, toehoorders, zoo vele wonderen loopen nimmer samen, ter bevordering van een zeker einde, of men ziet er Gods vinger in, ten minsten men behoorde er hem in op te merken.²⁵

Ook de ‘Neerlands Israëlgedachte’ vinden wij bij hem terug. ‘In de voorledene dagen, by de geslagten van ouds, heeft God ook zoo met ons Nederland, met dit ons Zeeland, met onze stad Kampveere gehandeld’.²⁶ In zijn redevoering pendelt hij heen en weer tussen Israël en de Republiek. De geschiedenis van Alva vergelijkt hij met de overheersing van het oude Israel door Eglon, met de bespottung door Goliath of de godslasterlijke Rabsaké.²⁷ Wanneer de vijand moet vluchten, vergelijkt hij dit met een episode uit de Richterentijd:

De vijand middelerwyl aen de kaey eenen zwaren tegenstand vindende, ziet, gelyk wel eer de mannen van Ai, den rook agter zig opgaan, raakt schielyk in verwarring en ter stad uit, want de verschrikkinge Godes was op hen gevallen.²⁸

Te Lillo was Van Iperen reeds begonnen met annoteren, maar in Veere werd hij hierin nauwkeuriger en uitvoeriger.

22 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 48, 49.

23 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 45.

24 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 55.

25 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 53-54.

26 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 19.

27 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 19, 30.

28 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 48, 49.

Op één belangrijk punt is er echter een opmerkelijk verschil tussen Van Iperen en de traditionele geschiedschrijvers waar te nemen. De traditioneel-gereformeerde geschiedschrijvers zagen de Opstand vooral als een godsdienstige zaak. Zij interpreteerden de Opstand namelijk als de bevrijding van de rooms-katholieke heerschappij.²⁹ Van Iperen echter definieerde de Opstand als een politieke kwestie. Bij hem was het begrip ‘vrijheid’ het centrale thema. Dit blijkt reeds uit de titel van zijn gedachtenispreek: *Tweehonderdjarig jubelfeest der Nederlandsche vrijheid, of plechtige redevoeringe ter gedachtenisse der afwerping van het Spaansche juk*. Aan het begin van zijn redevoering sprak hij de wens uit dat God vrede, vrijheid en ‘gejuich’ zou vermeerderen.³⁰ Vrijheid betekende voor hem allereerst vrijheid van gewetensdwang:

O welke eene ontzagchelyke menigte, welke een ontelbare schare zie ik voor myn aangezichte, feestvierende van alle kanten samengevloed, zonder eenigen kommer voor Gewetensdrang of *Inquisitie*.³¹

Hij richtte zich in zijn redevoering daarom niet alleen tot het protestantse volksdeel, maar tot iedereen, van alle rang, staat, leeftijd, tot vreemdelingen en Nederlanders, Zeeuwen en medeburgers.³²

Welaan dan loof den Heere, myne ziele, looft den Heere, maakt zynen naam met my groot, Veere-naars, Zeeuwen, Nederlanders, Protestanten, ja zelf Roomsche Inwoonders, wie gy zyt³³

Pas in de tweede plaats komt de kwestie van de godsdienst aan de orde: aan de Opstand is het te danken dat in vrijheid het Avondmaal gevierd kan worden.³⁴ Van Iperen stond hierin niet alleen. Zijn vriend Jona Willem te Water, eveneens een geschiedschrijver in deze traditie, dacht er ook zo over.³⁵ Het begrip vrijheid kwam naast het woord ‘vaderland’ ook voor in de ‘socratische oorlog’ waar wij reeds het een en ander van vernomen hebben.³⁶ Door alle kampen werd een beroep gedaan

29 S. Groenveld, ‘Beeldvorming en realiteit. Geschiedschrijving en achtergronden van de Nederlandse opstand tegen Filips II’, in: P.A.M. Geurts en A.E.M. Jansen (ed.), *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de nieuwe tijd II. Geschiedbeoefening* (’s Gravenhage 1981) 55-84. Zie over de Opstand Alastair Duke, *Reformation and revolt in the Low Countries* (London-Ronceverte 1990); Judith Pollmann, *Herdenken, herinneren, vergeten. Het beleg en ontzet van Leiden in de Gouden Eeuw* (Leiden 2008).

30 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 1.

31 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 59.

32 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 1, 37.

33 Van Iperen *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 61, 62.

34 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, 60.

35 De Mooij, *Jona Willem te Water*, 85-86.

36 Zie hoofdstuk 4.

op het nationale verleden. Zo werd de Opstand een ‘decor voor steeds wisselende boodschappen’, zoals Judith Pollmann heeft aangewezen.³⁷ En zo deed Van Iperen dus ook.

Hij werd door het stadsbestuur bedankt voor zijn arbeid en men deelde hem mee dat men graag zou zien dat de redevoering in druk zou verschijnen.³⁸ Ze stemden ook toe dat hij gebruik maakte van verschillende charters en documenten ter verrijking van de leerrede, die als bijlagen bij de preek zouden worden gevoegd.³⁹ Hierbij kreeg hij de hulp van Ermerins.⁴⁰ Het werk kreeg een beknopte, maar positieve recensie in de *Vaderlandsche letteroefeningen*, waarbij het stichtelijke karakter werd geprezen. Volgens de recensent ontvouwde Van Iperen de geschiedenis ‘ter verheerlykinge des Allerhoogsten en verdere welgepaste Vermaningen naer tydsomstandigheden’. Vooral achtte men zijn beschrijving van de toedracht rond het gevecht van Tonnenburg van belang.⁴¹ Het stichtelijke karakter is ook weer niet vreemd als wij bedenken dat de verhandeling uiteindelijk een preek was die op zondagmiddag in een gewone kerkdienst was uitgesproken.

11.4. Wijsgerig geschiedschrijver

*Niets, dacht my, was er nog van dien aart in onze Nederlandsche spraake, tenminste niet in dien order, dat men er, op eene wysgeerige wyze, de ontwikkelinge der gevallen, de eene uit de andere had zoeken in acht te neemen.*⁴²

We leren Van Iperens opvattingen over geschiedbeoefening ook kennen uit zijn bekende werk over het psalmgezag. Zijn *Kerkelyke historie van het psalmgezag* beschrijft de geschiedenis en ontwikkeling van het psalmzingen van af de vroegchristelijke tijd. In het eerste deel schetst Van Iperen de geschiedenis en ontwikkeling van het psalmgezag tot en met de behandeling van de eerste zittingen van de commissie voor de nieuwe psalmberijming. Het tweede deel is gewijd aan de overige zittingen en de invoering van de berijming. Bij het beschrijven van al die zittingen in het

37 Zie voor de beeldvorming over de Opstand: Judith Pollmann, ‘No mans land. Reinventing Netherlandish identities 1585-1621’, in: Robert Stein en Judith Pollmann (ed.), *Networks, religions and nations. Shaping identities in the Low Countries 1300-1650* (2010) 241-261; Judith Pollmann, *Het oorlogsverleden van de Gouden Eeuw* (Leiden 2008) 13; Pollmann, *Herdenken, herinneren, vergeten*; Hugh Dunthorne, ‘Dramatizing the Dutch revolt. Romantic history and its sixteenth-century antecedents’, in: Judith Pollmann en Andrew Spicer (ed.), *Public opinion and changing identities in the early modern Netherlands. Essays in honour of Alastair Duke* (Leiden-Boston 2007) 11-18; E.G.E. van der Wall, ‘De vaderlandse kerk en het vaderlandse verleden. De socratische oorlog over voorrechten en verdraagzaamheid ca 1769-ca 1788’, in: P.H.A.M. Abels (ed.), *De kerk in de kop: bouwstenen tot de kerkgeschiedenis van Noord-West Overijssel* (Delft 1995) 18, 20.

38 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, i.

39 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, ii.

40 Van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, ii.

41 *VII* (1772) 511.

42 Van Iperen, *Kerkelyke historie I*, xi.

Mauritshuis probeert hij de vervelende monotonie te vermijden, maar dat blijkt ‘allerongemakkelijkst’ omdat het beschrijven van zitting tot zitting nu eenmaal eentonig is. Paolo Sarpi en Johann Heinrich Heidegger, die het concilie van Trente hadden beschreven, waren zijn grote voorbeelden om de toedracht van de psalm-commissie weer te geven.⁴³

In het voorwoord van het tweede deel reflecteert hij over wat naar zijn oordeel geschiedschrijving is. Het valt op dat hij daarin andere gedachten ventileert dan in zijn gedachtenisredevoering. Van Iperen maakt onderscheid tussen het werk van een ‘chronykschryver’ en van het werk van een ‘historieschryver’:

Een chronykschryver en een Historieschryver zyn dikwerf twee zeer verschillende wezens. De eerste plaatst doorgaans de lotgevallen, alleen in den tydkring, binnen welke dezelve voorvielen; maar de laatste wil zich ook benaarstigen, om de oorzaken, omstandigheden en gewrochten te schakelen, en de wegen, welke het menschelyk verstand doorwandelt, op te speuren.⁴⁴

Al is Van Iperen van mening dat hij zelf vooral in het tweede deel meer een lofdenaar dan een historieschrijver is, toch is duidelijk waar zijn sympathie ligt. De behandeling van de geschiedenis dient ‘wijsgerig’ van aard te zijn.⁴⁵ Vooral in het eerste deel wil hij wijsgerige geschiedschrijving geven. Hij meent dat hij de eerste is die dit in praktijk brengt met betrekking tot de verbetering van de psalmberijmingen. ‘Niets dacht my, was er nog van die aart, in onze Nederlandsche spraake, ten minste niet in die order dat men er op eenige wysgeerige wyse de ontwikkelingen der gevallen, de eene uit de andere had zoeken in acht te nemen’.⁴⁶

Nu is het niet eenvoudig een definitie te geven van wat men in die tijd onder ‘wijsgerige geschiedschrijving’ verstond. De beoefenaars hiervan hebben geen duidelijke omschrijving gegeven.⁴⁷ Men gaat uit van de feiten, maar wie alleen feiten beschrijft, heeft slechts een kroniek. Het is noodzakelijk om de feiten in een kader te plaatsen. De historische gegevens worden geïnterpreteerd in het grote verhaal van de vooruitgang van de mensheid. Niet zozeer de Godsregering staat centraal in de geschiedenis als wel de mens. Dit betekent overigens niet dat er voor providentie geheel

43 Van Iperen, *Kerkekyke historie* I, xiii. Voor Paolo Sarpi (1552-1623) en diens *Istoria del concilio tridentino*, zie David Wootton, *Paolo Sarpi, between Renaissance and Enlightenment* (Cambridge 2002, 4^e druk) 104-117; Johann Heinrich Heidegger schreef over het concilie van Trente zijn *De fide decretorum concilii Tridentini* en zijn *Tumulus concilii Tridentini*. Over Heidegger zie hoofdstuk 10.

44 Van Iperen, *Kerkekyke historie* II, v.

45 Van Iperen, *Kerkekyke historie* I, xi.

46 Van Iperen, *Kerkekyke historie* I, xi.

47 A. Th van Deursen, ‘Wijsgerige geschiedschrijving in Nederland’, in: Lancée (ed.), *Mythe en Werkelijkheid*, 104.

geen plaats is. Men blijft uitgaan van de voorzienigheid als eerste oorzaak van de gebeurtenissen.⁴⁸

Wat Van Iperen met wijsgerige geschiedbeoefening voor ogen had, deed hij uit de doeken voor een aanzienlijk gehoor tijdens een tweetal openbare lessen die hij in de nazomer van 1779 hield te Batavia.⁴⁹ De stof van deze lessen werkte hij om tot een uitvoerig artikel voor de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*.⁵⁰ In deze lezingen werkt hij toe naar de wijsgerige geschiedbeschrijving. Allereerst schetst hij het grote nut van de historiekennis. Deze waardering voor kennis van de geschiedenis hangt samen met zijn mensvisie die niet bepaald rooskleurig is. De mensen lijken volgens hem meer op apen dan op redelijke schepselen.⁵¹

Historiekennis kan helpen om mensenkennis op te doen. Uit oorlogen, veldslagen, belegering van steden en dergelijke leert men namelijk de diepte van het menselijk hart kennen. De driften, bedoelingen, ongeregelde heden en bekwaamheden van het menselijk hart leert men zelfs duidelijker kennen uit de geschiedenis dan uit alle ‘zamenstellen’ van zedenleer en staatkunde samen.⁵² Zo komt Van Iperen tot de conclusie dat kennis van het verleden nuttiger zou kunnen zijn ter bevordering van vrede en voorspoed dan alle andere ‘dierbare en hoognuttige wetenschappen’.⁵³

De beoefening van de geschiedschrijving moet wel scherp onderscheiden worden van wat lofredenaars enerzijds en schimpschrijvers anderzijds produceren. Lofredenaars maken mensen tot engelen en halve goden, terwijl de schimpschrijvers de mensen ‘levend villen en hun vlees bestrooien met spaanse peper’.⁵⁴

De opdracht van de geschiedschrijver is echter om de waarheid boven tafel te krijgen. De mensen moeten getekend worden zoals ze zijn en niet zoals ze idealiter behoren te zijn. Het is niet de taak van de historicus hen eerst door haat en nijd toe te takelen en hen vervolgens, aldus toegetakeld, door een vergrootglas te gaan beschouwen.⁵⁵ Geschiedschrijving is daarom ook iets heel anders dan het fabriceren van fabels en romans.⁵⁶ Vleien, veinzen, weglaten of verdraaien van feiten is uit den boze. Ook moet de historicus niet willen ‘schertzen’ om zo ‘zijn vernuft te laten blinken’. Voor auteurs als Hume en Voltaire, die zich naar zijn gevoel daaraan schuldig maken, kan hij dan ook maar weinig waardering opbrengen.⁵⁷

Geschiedschrijving is volgens Van Iperen geen gemakkelijke bezigheid. De contemporaine geschiedschrijving is verre van eenvoudig omdat men vaak de mensen

48 Van Deursen, ‘Wijsgerige geschiedschrijving’, 105-108.

49 *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* II, 1.

50 *Verhandelingen* II, 1-61.

51 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 13.

52 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 19-20.

53 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 21.

54 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 2.

55 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 3.

56 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 3.

57 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 22.

niet wil kwetsen. Vaak ziet men dingen over het hoofd en het ontbreekt ook dikwijls aan de toegang tot de juiste bronnen. Iemand die er wel toe in staat was, is volgens hem de reeds eerder gemelde De Thou.⁵⁸ Men moet zoals De Thou eerste staatsdienaar zijn om die informatie te hebben. Inzage in de geheimen van het kabinet is nodig om een goed historisch verhaal te maken. Als hedendaagse voorbeelden van mensen die inzage hebben in bescheiden die voor anderen niet of moeilijk toegankelijk zijn, noemt hij Wagenaar, Van de Spiegel, Te Water en, niet door enige bescheidenheid gehinderd, zichzelf: ‘(...) en ik zelfs, by het opstellen myner kerkelyke historie van het psalmgezang en van andere werkjes ondervonden hebben’.⁵⁹

Maar ook het op schrift stellen van een oude historie kost hoofdbreken. Men doet het niet snel goed. Het maakt daarbij niet uit of er al veel of weinig over geschreven is. Wanneer een geschiedenis al beschreven is, zal men de nieuwe auteur verwijten dat hij opgewarmde kool opdist en men beticht hem van letterdieverij wanneer hij hetzelfde vertelt dat men ook bij andere auteurs vindt. Maar wijkt hij af van het gangbare, dan zal men hem beschouwen als een leugenstofferder.⁶⁰ Vertelt hij de geschiedenis op een aangename wijze, dan zal men hem houden voor een romanschrijver.⁶¹ Daar komt nog bij dat de hedendaagse lezers in hun smaak bedorven zijn door de romans waarmee ze hebben kennisgemaakt. Romans hebben meer de bedoeling te ‘scherzen’ dan de waarheid aan het licht te brengen.⁶²

De Engelse en Nederlandse publicaties bestaan in zijn optiek voor een groot deel uit ‘lettervitterijen’. En de vertalingen van Franse en Duitse auteurs zijn zeer gebrekkig, ‘winderig’ en oppervlakkig. Natuurlijk zijn er uitzonderingen. Voor Leibniz en Petau heeft hij veel waardering. Zij weten dergelijke misbruiken te vermijden in het beschrijven van de geschiedenis. Jacobus Brucker weet hij te waarderen als geleerde die de filosofiegeschiedenis had gebracht tot een hoogte die alle verwachting te boven gaat.⁶³ Maar al met al staat het er in Van Iperens beleving niet best voor met de geschiedschrijving: ze zijn slechts kroniekschrijvers of, nog erger, ‘saamenflansers van allerhande verhaalen, waarschyneleke en onwaarschyneleke’.⁶⁴

58 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 23. Voor Jacques Auguste de Thou (1553-1617) zie Ingrid A.R. De Smet, *Thuanus. The making of Jacques-Auguste de Thou (1553-1617)* (Genève 2006).

59 Van Iperen, ‘historie-kennis’, 24; voor Jan Wagenaar (1709-1773) zie Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden*; voor Laurens Pieter van de Spiegel (1736-1800) zie *NNBWV*, 787, 788.

60 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 26-27.

61 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 27.

62 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 27.

63 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 29-30; voor Dionysius Petavius (1583-1652), bekend beoefenaar van de chronologie, die de aanduiding ‘voor en na Christus’ introduceerde, zie Ernst Breisach, *Historiography. Ancient, medieval and modern* (Chicago 1983) 178. Over Brucker zie hoofdstuk 9. Voor een uitvoerige uiteenzetting over de chronologie zie Anthony Grafton, *Defenders of the text. The traditions of scholarship in an age of science 1450-1800* (Cambridge-Mass.-Londen 1991) 104-144.

64 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 29.

Volgens Van Iperen is het van belang om ‘eene vastgaande kunstgreep’ uit te denken waardoor de algemene en bijzondere geschiedenissen op een hoger plan zullen komen. Een ‘oordeelkundig zamenstel’ is nodig om na te gaan hoe het ene geval uit het andere en de ene omstandigheid uit de andere voortvloeit.⁶⁵ Hij is van oordeel dat men voor een goede geschiedschrijving de logica dient te hanteren. Hij acht logica zo belangrijk dat hij overwogen heeft om daar een aparte voorlezing aan te wijden.⁶⁶

En zo loodst Van Iperen zijn publiek naar zijn helden van de geschiedschrijving: Johan Lorenz von Mosheim en William Robertson. Volgens hem hebben deze twee geleerden voor een doorbraak gezorgd. Mosheim wat betreft de kerkgeschiedenis en Robertson wat de staatkundige geschiedenis aangaat.

De vooraanstaande Duitse protestantse theoloog Johann Lorenz von Mosheim (1694-1755) wordt gezien als de grondlegger van de moderne kerkgeschiedschrijving waarin hij de menselijk-oorzakelijke beschouwingwijze invoerde. Hij verzelfstandigde de beoefening van de kerkgeschiedenis, die tot dan toe in dienst stond van de dogmatiek. Een belangrijk geschrift was zijn in 1737 verschenen *Institutiones historiae ecclesiae*, waarvan een Nederlandse vertaling verscheen in 1771.⁶⁷

Van de Schotse protestantse geestelijke en geschiedschrijver William Robertson (1721-1793) verscheen in 1769 een driedelig werk over Karel V, *The history of the reign of the Emperor Charles V*, dat zeer populair werd. Robertson, die invloeden onderging van Montesquieu en Adam Smith, wordt gezien als representant van de Schotse Verlichting.⁶⁸ Het bijzondere aan Robertsons werkwijze is dat hij oog heeft voor complexe ontwikkelingen.⁶⁹ Van Iperen meende dat Mosheim en Robertson de geschiedwetenschap tot een dergelijke staat van perfectie hadden gebracht dat deze in de volgende eeuwen nauwelijks nog verbeterd kon worden.⁷⁰

Hoe Van Iperen precies de beoefening van de wijsgerige geschiedschrijving voor zich zag, maakte hij niet concreet voor zijn hoorders te Batavia. Hij verwees alleen naar de ‘voortreffelyke Mosheim’ en naar de ‘alom beroemde Robertson’ die in hun werk de zaken niet alleen onpartijdig, maar ook ‘op vernuftige wyze aaneengeschakeld’

65 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 30.

66 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 18, 19.

67 J.G.A Pocock, *Barbarism and religion. Volume V. Religion the first triumph* (Cambridge 2010) 163-212; Eginhard Meijering, *Van Irenaeus tot Barth, klassieke gestalten van christelijk geloven en denken* (Kampen 2008) 209-212; Florian Neumann, ‘Mosheim und die westeuropäische Kirchengeschichtsschreibung’, in: Martin Mulsow (ed.), *Johann Lorenz Mosheim (1693-1755). Theologie im Spannungsfeld von Philosophie, Philologie und Geschichte* (Wiesbaden 1997) 111-146.

68 Nicholas Phillipson, ‘Providence and progress: an introduction to the historical thought of William Robertson’, in: Stewart J. Brown (ed.), *William Robertson and the expansion of empire* (Cambridge 1997) 55-73.

69 Jilles Pieter Bijl, *Een Europese antirevolutionair. Het Europebeeld van Groen van Prinsterer in tekst en context* (Amsterdam 2011) 98.

70 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 31-32.

hadden.⁷¹ Wij hebben echter wel een voorbeeld in zijn *Verhandeling over de eerste voortplanting van het christendom*, waarin hij op dergelijke wijze meende de geschiedenis te behandelen.

Van Iperen voelde zich door ‘de groote Mosheim’ uitgedaagd om een antwoord te formuleren op de vraag hoe het mogelijk was dat het christendom zich in de begintijd zo snel kon voortplanten.⁷² Mosheim had beweerd dat men de oorzaken van de voorspoedige voortplanting slechts kon verklaren uit ‘eene Almagtige en Onzichtbare hand als de waare en weezenlyke oorzaak’.⁷³ Van Iperen voelde zich geroepen hier concreter op in te gaan door in de geschiedenis oorzaken en factoren aan te wijzen. Hij meende dit op een andere manier te moeten doen dan Arnobius van Sicca, die de uitbreiding van het christendom verklaarde door te wijzen op een aaneenschakeling van wonderwerken.⁷⁴

Neen! De eigen aard van die Leere des Evangeliums, en de bekende lotgevallen der eerste Belyders te Jeruzalem en in Judea, moeten voor de beginzelen dier ongemeene gebeurtenissen worden aangezien, en alles moet, volgens den gewoonen loop der Historien, blyven aangeschakeld.⁷⁵

In zijn negatieve waardering van Arnobius verschilde hij van mening met Jona Willem te Water, die juist ijverde voor een uitgave van diens werk.⁷⁶ Een voorbeeld voor Van Iperen was de wijze waarop Nicolaus Gürtler (1654-1711) een en ander kort en bondig te boek had gesteld. Maar hoe prijzenswaardig de werkwijze van Gürtler ook mag zijn, Van Iperen signaleerde toch enkele gebreken die aanleiding kunnen geven tot ‘enkele bekrompene begrippen, welke weinig luister aan onze Belydenisse byzetten’.⁷⁷ Hiermee bedoelde hij dat Gürtler niet wilde afwijken van wat iedere Evangelist afzonderlijk heeft opgeschreven. Maar volgens Van Iperen is dit een groot manco, want juist het vergelijken van de Evangeliën leert dat de Evangelisten bepaalde zaken hebben weggelaten. Zo mag men volgens hem concluderen dat wanneer de afzonderlijke Evangelisten zaken niet hebben genoemd, zij samen ook dingen hebben weggelaten, waarvan men het bestaan wel vermoeden kan.

71 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 31-32.

72 Van Iperen, ‘Eerste voortplanting’, 4.

73 Johann Lorenz van Mosheim, *Oude en hedendaagsche kerkelijke geschiedenissen: van den geboorte van Christus tot den aanvang der tegenwoordige eeuw* I (Amsterdam 1771) 88.

74 Van Iperen, ‘Eerste voortplanting’, 7, 8. Voor Arnobius van Sicca, die na zijn bekering tot het christendom een apologie van het christendom schreef, zie Frances Young, Lewis Ayres en Andrew Louth (ed.), *The Cambridge history of early Christian literature* (Cambridge 2004) 259-261; Eginhard Meijering, *Geschiedenis van het vroege christendom, van de Jood Jezus van Nazareth tot de Romeinse keizer Constantijn* (Amsterdam 2006, 3^e druk) 372-373.

75 Van Iperen ‘Eerste voortplanting’, 8.

76 De Mooij, *Jona Willem te Water*, 192.

77 Van Iperen, ‘Eerste voortplanting’, 9.

Als voorbeeld verwijst hij naar Paulus' uitspraak dat Christus na zijn opstanding verschenen is aan meer dan vijfhonderd broeders op een dag. Een gebeurtenis die niet bij de Evangelisten voorkomt, maar wel een belangrijk gegeven vormt voor de verspreiding van het christendom. Hierdoor kan men ook beter Eusebius begrijpen wanneer deze spreekt over het grote aantal apostelen.⁷⁸

Als factor voor de snelle opkomst van het Christendom wijst Van Iperen op het grote aantal mensen dat met Jezus en zijn wondermacht in aanraking was gekomen. Daarbij refereert hij niet alleen aan personen in de Evangeliën, maar noemt hij ook mensen uit buiten-bijbelse bronnen, zoals Saturninus, de landvoogd van Syrië.⁷⁹ Van Iperen gaat er namelijk vanuit dat in de tijd dat Jezus geboren werd, Herodes zijn beide zonen Alexander en Aristobulus bij Saturninus had aangeklaagd. In die zelfde tijd verbleef Caesar ook in Syrië en moet deze volgens Van Iperen wel vernomen hebben van de kindermoord te Bethleem.⁸⁰

Op deze wijze onderzocht Van Iperen de 'gewijde' en 'ongewijde' geschiedenis op zoek naar personen die over Jezus verteld zouden kunnen hebben. Daarbij betrok hij vanzelfsprekend eveneens Flavius Josephus om te berekenen hoeveel inwoners er bijvoorbeeld in Galilea geweest moesten zijn.⁸¹ Verder meende hij dat Pilatus over Jezus gecorrespondeerd moet hebben. Hij beriep zich hierbij op de kerkvader Tertullianus en op Eusebius.⁸²

Een andere factor voor de snelle verbreiding van het Christendom was volgens Van Iperen gelegen in het feit dat de mens uit de antieke oudheid verzot was op nieuwtjes.⁸³ Hij wees daarbij op de snelle verbindingen die er waren in het rijk, zodat boodschappen snel door het gehele rijk konden worden meegedeeld.⁸⁴ Een vraag waarop hij dan wel een antwoord moest zien te vinden was het feit dat er in de geschriften van de oudheid zo weinig over Jezus te lezen valt. Van Iperen was van oordeel dat de Romeinen naderhand de passages over Christus en christenen uit verschillende bronnen hadden gewist:

Immers, hetgeen bij Tacitus, Suetonius en anderen daar van is overgebleven, beantwoord geenzints aan den aard der zake, en schynt veeleer eenige vermoedelyke kenmerken van verminkinge en gewrongen bekorting, die eene raadzelagtige duisternisse verwekt, te dragen.⁸⁵

Met zijn beroep op kerkvaders die hij als gezaghebbend beschouwde, koos hij uitdrukkelijk positie tegen de Utrechtse hoogleraar Petrus Wesseling (1692-1764).

78 Van Iperen, 'Eerste voortplantinge', 9-14.

79 Van Iperen, 'Eerste voortplantigne', 31-32.

80 Van Iperen, 'Eerste voortplantinge', 32.

81 Van Iperen, 'Eerste voortplantinge', 43.

82 Van Iperen, 'Eerste voortplantinge', 48.

83 Van Iperen, 'Eerste voortplantinge', 50.

84 Van Iperen, 'Eerste voortplantinge', 55.

85 Van Iperen, 'Eerste voortplantinge', 51.

Wesseling hield dergelijke beweringen van kerkvaders voor ‘vercieringe en leugen’ en volgde daarin de visie van de Franse classicus Tanneguy Lefevre (1615-1672).⁸⁶

Van Iperen wilde echter vasthouden aan de betrouwbaarheid van de kerkvaders. Waarom hij zo angstvallig daaraan vast wilde houden maakte hij niet duidelijk, maar wellicht leefde bij hem de angst voor het historisch pyrronisme.

De term ‘pyrrhonisme’ is afgeleid van de naam van de Griekse filosoof Pyrrho van Elis, aan wie de grondlegging van het zogenaamde pyrronisme wordt toegeschreven. Pyrrhonisme is de stroming waarin de radicale twijfel centraal staat. Het historisch pyrrhonisme hangt samen met de cartesiaanse filosofie, waarin gesteld wordt dat alles ‘clare et distincte’ behoorde te zijn. Vanuit de natuurwetenschappen werd neergekeken op de literaire en historische wetenschappen die geen proefondervindelijke methode kenden. Hierdoor werd getwijfeld aan de betrouwbaarheid van historische kennis. Maar radicale twijfel zou historisch onderzoek onmogelijk maken. Een dergelijk absoluut pyrrhonisme had weliswaar niet veel kans, maar gematigde vormen van historische kritiek werden wel aanvaard. Zo bijvoorbeeld door Wesseling in navolging van Perizonius.⁸⁷

Van Iperen wil in zijn verhandeling méér bieden dan een historisch relaas waarin hij tot een verklaring wil komen van de snelle groei van het Christendom. Ook nu weer is er een apologetische insteek te bespeuren. Hem is er alles aan gelegen om te bewijzen dat de snelle groei van het Christendom geen ‘vercieringe of bygelovigheid’ kon zijn. Dit is volgens hem overduidelijk bewezen door Samuel Werenfels in zijn *Dissertatio de varitate miraculorum*.⁸⁸ Om dit te illustreren wilde hij de geschiedenis op wijsgerige wijze behandelen. Op deze wijze krijgt dus ook zijn historiografische arbeid een apologetische spits. Maar hij ontkwam er niet aan om allerlei speculatieve zaken in zijn betoog op te nemen.

11.5. Hulpmiddelen bij de geschiedschrijving

Voor een goede en aantrekkelijke geschiedschrijving staan volgens Van Iperen verschillende hulpmiddelen ten dienste. Het gebruik van compendia is zeer belangrijk. In zijn studietijd was hij daarmee in aanraking gekomen en hij noemt de compendia van Petavius, Turselinus en Offerhaus met ere. Men moet deze gebruiken als geheugensteun bij het onderwijs in de geschiedenis en de docent kan deze compendia voor de studenten aanvullen en zo het onderwijs aangenaam maken.

⁸⁶ Van Iperen, ‘Eerste voortplantinge’, 48.

⁸⁷ Antony Grafton, *What was history? The art of the history in early modern Europe* (Cambridge 2007) 1-33; J. Roelevink, *Gedichteerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit te Utrecht 1735-1839* (Amsterdam-Maarssen 1986) 263-277; J. Th. Meijer, *Kritiek als herwaardering: het levenswerk van Jacob Perizonius (1651-1715)* (Leiden 1971) 145; Richard H. Popkin, *The history of scepticism, from Erasmus to Spinoza* (California 1979) xiv, xv.

⁸⁸ Van Iperen, ‘Eerste voortplantinge’, 65.

Van Iperen is van oordeel dat geleerden die veel gelezen hebben deze beknopte samenvattingen ook als aangenaam ervaren omdat het noemen van een enkele naam of gebeurtenis reeds van alles bij hen in herinnering roept.⁸⁹ Zoals reeds gememoreerd bleef hij ook trouw aan de metafoor van de twee ogen van de geschiedenis: de chronologie en de geografie. Zonder deze twee blijft de historie blind.⁹⁰ De chronologie kan droog en saai lijken, maar zij is onmisbaar om chaos in de beschrijving te voorkomen, anders zou alles als ‘een bayert van gelykzoortige gevallen, onder elkander klutzen’.⁹¹ Evenzo is ook de geografie voor de geschiedkunde onmisbaar.⁹² Als hulp bij de beoefening van de geschiedenis acht Van Iperen ook reisbeschrijvingen van belang. We zagen in het vorige hoofdstuk reeds dat hij die als zeer informatief beschouwde. Bij deze reisbeschrijvingen dacht hij vooral aan publicaties uit zijn eigen tijd. Oudere auteurs als Kolbe en Valentyn achtte hij onnauwkeurig en hun werk bevatte nogal eens ‘bygeloovigheden en verdichtzelen.’⁹³ Daarom ging hij liever te raden bij auteurs als Kaempfer, Shaw en Niebuhr.⁹⁴

Bijzonder belang hechtte hij aan de beschrijvingen van Afrika en Azië, omdat hij van mening was dat daar alles hetzelfde gebleven was als in de tijd van Alexander de Grote en Nebukadnezar.⁹⁵ Van Iperen was er van overtuigd dat hoe minder ontwikkeld een beschaving was, hoe dichter deze stond bij de oudheid en zo kon men uit die gebruiken komen bij de ‘waarheid van de aloude historie’.⁹⁶ Een gedachte die hij overgenomen had van de Franse koopman, reiziger en schrijver Pierre Augustin Guys (1721-1799), die op deze wijze Griekse werken had becommentarieerd in zijn *Voyage littéraire de la Grèce ou lettres sur les grecs, anciens et modernes, avec un parallèle de leurs mœurs* dat in 1776 was uitgekomen.⁹⁷

Ook hulpmiddelen om eentonige beschrijvingen te voorkomen waren van belang. Bij geschiedschrijvers van de middeleeuwen, en vooral bij Turkse, Arabische en Perzische geschiedschrijvers, kwam hij monotonie tegen.⁹⁸ Niet altijd viel eentonigheid te vermijden: jaarboeken en dagregisters kunnen nu eenmaal geen tijdsaanduiding

89 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 55. Horatius Turselinus was een Jezuïet die zijn *Romani historiarum ab origine mundi usque ad annum a Christo nato MDXCVIII* vervaardigde. Het boek werd verfoeid, maar toch gedurende meer dan een eeuw gebruikt tijdens het onderwijs aan de universiteiten in Nederland en dat terwijl het boek toen al meer dan honderd jaar oud was. Zie Heleen Sancisi-Weerdenburg ‘Lege veteres, sperne recentiores. Turselinus en het achttiende-eeuwse geschiedenisonderwijs’, in: *Studeren en promoveren in Utrecht. Utrechtse Historische Cahiers* 1 (1996) 24; voor Offerhaus zie hoofdstuk 2.

90 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 41.

91 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 56.

92 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 41.

93 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 32.

94 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 33.

95 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 33-34.

96 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 34.

97 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 34. Over Pierre Augustin Guys, zie David Constantine, *In the footsteps of the Gods. Travellers to Greece and the quest for the hellenic ideal* (Cambridge 2011) 147-167.

98 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 51.

missen.⁹⁹ Maar er zijn wel hulpmiddelen om saaiheid en herhaling te voorkomen. Zo opperde hij de mogelijkheid om in navolging van Franse geschiedschrijvers gebeurtenissen vanuit wisselend perspectief te beschrijven. Deze auteurs beschreven oorlogshandelingen nu eens vanuit het midden, dan weer vanuit de vleugels, voor- of achterhoede. Op eenzelfde manier hadden reeds schrijvers uit de oudheid zoals Homerus, Suetonius en Tacitus geprobeerd om eentonigheid te doorbreken.¹⁰⁰

Volgens Van Iperen kon ook het refereren aan de weersgesteldheid en het ‘wonderlijk Albestuur’ verfrissend zijn. Hierdoor werd vermeden dat de lezer het boek zou dichtslaan en het later misschien nog eens, al gapende en dromende, zou inzien.¹⁰¹ Om saaiheid te voorkomen kon het eerder gewraakte genre van de roman toch van nut zijn. Zo raadde hij aan om onder andere de *Leonidas* van Richard Glover, *Telemachus* van Fénelon, *Argenis* van Barclay, *Belisarius* van Marmontel, *Joseph* van Bitaubé en *Joseph* van Vondel te lezen.¹⁰² Ook was het dienstig om de komedies en tragedies bij te wonen.¹⁰³ Wel waarschuwde Van Iperen nadrukkelijk dat men alleen de levendigheid, en in geen geval de versiering of overdrijving eraan mocht ontnemen.¹⁰⁴ Ook met oosterse romans zoals de Arabische en Perzische nachtvertellingen kon men zijn winst doen. Zij kunnen ervoor zorgen dat een geschiedschrijving van het Oosten ook werkelijk een oosters karakter blijft houden.¹⁰⁵

Uiteraard toonde Van Iperen te Batavia belangstelling voor de wijze waarop geschiedschrijving over dit werelddeel werd gepraktiseerd. Het gehalte daarvan vond hij echter zeer teleurstellend. Hij hekelde de grote onkunde onder Engelse historici. Zij trokken weliswaar van land tot land en van volk tot volk, maar zij brachten slechts een opeenvolging van barbaarse namen en algemene verrichtingen te berde zonder de ‘vernuftige schakeling der menselijke bedryven’ te beschrijven.¹⁰⁶ Ook auteurs als De Montesquieu en De Pauw schoten in zijn ogen te kort. Hierin volgde hij Anquetil du Perron.¹⁰⁷

De jansenist Abraham-Hyacinthe Anquetil du Perron (1731-1805) was na een jarenlang verblijf in India kritisch geworden ten opzichte het Europese imperialisme. De aanleiding om naar India te vertrekken was het feit dat hij in Parijs een afschrift van de Zend-Avesta onder ogen had gekregen dat door niemand was ontcijferd. Door een reis naar India te ondernemen, meende hij het manuscript te

99 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 51.

100 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 52-53.

101 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 53.

102 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 41.

103 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 42.

104 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 42.

105 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 43. Voor de waardering van onder meer vertellingen van *Duizend-één nacht* in Nederland, zie Christien Dohmen, *In de schaduw van Scheherazade. Oosterse vertellingen in achttiende-eeuws Nederland* (Nijmegen 2000).

106 Van Iperen ‘Historie-kennis’, 35.

107 Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 35.

kunnen ontcijferen. Toen hij na zeven jaar terugkwam in Europa was het hem niet alleen gelukt om de Zend-Avesta te vertalen, maar had hij ook de hand weten te leggen op tal van manuscripten. Zijn tijd in India had hem de ogen geopend voor de vooroordelen die in Europa leefden ten opzichte van Azië. Volgens hem waren die te wijten aan de gebrekkige kennis die de Europeanen hadden van Aziatische talen.¹⁰⁸

Anquetil du Perron had kritiek op Montesquieu's theorie over het oriëntaalse despotisme.¹⁰⁹ Volgens Du Perron bestond er geen absoluut despotisme in de Oosterse staten, maar was ook de vorst aan een stelsel van wetten gebonden.¹¹⁰ Van Iperen schreef in navolging van Du Perron de misverstanden en vooroordelen over de oosterse wereld toe aan de gebrekkige kennis van de oosterse talen. Hij juichte het dan ook toe dat Du Perron van plan was om verschillende woordenboeken uit te geven, 'om de geheimzinnige bolster van de Indische letterkunde te kraken'.¹¹¹ Het feit dat Van Iperen instemde met de visie van Du Perron, illustreert dat hij er geen gesloten visie op na hield, in tegenstelling tot wat Arthur Legger beweert.¹¹²

Kennis van de talen was in de ogen van Van Iperen onontbeerlijk om de originele bronnen te bestuderen.¹¹³ Hij vermoedde dat vooral de taal van Tibet van groot belang kon zijn, omdat bij de Lama's de meeste oude stukken zouden berusten. De residentie van de Lama was nimmer geplunderd en was haast met het gehele Oosten in onderhandeling. Er moest bij hem dus een schat aan informatie te vinden zijn.¹¹⁴

Het ging Van Iperen verder aan het hart dat er in verschillende bibliotheken in Europa, zoals te Parijs, Leiden, Oxford en het Vaticaan veel oosterse handschriften voorhanden waren, waaronder 'ettelijke historiën', die nimmer waren uitgegeven en daardoor overgeleverd waren aan de tand des tijds.¹¹⁵ Hij was dan ook bijzonder verheugd te lezen in de eerste delen van d'Herbelots *Bibliothèque Orientale*, dat er een menigte van 'bijvoegzels' ter opheldering van verschillende artikelen zouden worden gepubliceerd.¹¹⁶ Hierdoor kon men de zedekunde en regeringsvorm van de oosterlingen vanuit een nieuw gezichtspunt bestuderen.¹¹⁷

108 Siep Stuurman, *De uitvinding van de mensheid. Korte wereldgeschiedenis van het denken over gelijkheid en cultuurverschil* (Amsterdam 2009) 303-310.

109 Siep Stuurman, 'Cosmopolitan egalitarianism in the Enlightenment, Anquetil du Perron on India and America', in: *Journal of the history of ideas* 68 (2007) 255-278.

110 Siep Stuurman, *De uitvinding der mensheid*, 306-307.

111 Van Iperen, 'Historie-Kennis', 46-47.

112 Legger meent dat Van Iperen in Batavia bevestigd werd in zijn visie die hij reeds in het vaderland ontwikkeld had. Legger, *Het sluitende bewijs*, 40.

113 Van Iperen, 'Historie-kennis', 49.

114 Van Iperen, 'Historie-kennis', 50.

115 Van Iperen, 'Historie-kennis', 44.

116 Van Iperen, 'Historie-kennis', 44.

117 Van Iperen, 'Historie-kennis', 45.

Tenslotte achtte Van Iperen het visualiseren van groot belang. Reeds bij de behandeling van zijn exegetische arbeid kwam ter sprake dat hij een lans brak voor het vervaardigen van prenten en kaarten. Dit komt bij zijn beoefening van de historie terug. Men deed er volgens hem goed aan ‘de beste landkaarten en fraaiste gezichten, onder het behandelen der historiën voor zich te hebben en raad te plegen, ten einde de gewesten en steden levendig te doen kennen als of men er zelf aanwezig ware’.¹¹⁸

11.6. Conclusie

We kunnen concluderen dat Van Iperen zijn leven lang interesse heeft getoond voor geschiedbeoefening. Daarbij valt op dat zijn geschiedkundige arbeid een zekere ontwikkeling heeft doorgemaakt. Aanvankelijk was hij een beoefenaar van de traditioneel-gereformeerde geschiedschrijving. Hij beschreef de geschiedenis vanuit een providentieel perspectief. Later kwam dit providentiële element veel minder aan de orde en probeerde hij op wijsgerige wijze de geschiedenis te beschrijven. Inspirerende voorbeelden waren voor hem Johann Lorenz von Mosheim en William Robertson.

Ook zijn positieve waardering van het werk van Du Perron laat zien dat hij open stond voor nieuwe ontwikkelingen. In die zin vertoont hij zeker verlichte trekken. Maar aan de andere kant was een kritische blik op de kerkvaders hem vreemd. Hoogst waarschijnlijk uit angst voor het historisch pyrrhonisme koos hij partij tegen Tanneguy Lefevre en Petrus Wesseling. En daarmee komen ook in zijn historische werkzaamheid conservatieve trekken aan het licht. Opnieuw treffen wij ook bij dit deelaspect van zijn werk de mengeling van meer verlichte elementen en conservatieve elementen aan. Uiteindelijk blijkt ook uit zijn historiografische arbeid zijn drang om het Christendom te verdedigen. Hij was en bleef een apologeet, ook in zijn geschiedbeoefening.

¹¹⁸ Van Iperen, ‘Historie-kennis’, 41.